

Karl Leonhard REINHOLD, *Briefe über die Kantische Philosophie*. Erster Band. Hrsg. von Martin BONDELI (Karl Leonhard Reinhold Gesammelte Schriften. Kommentierte Ausgabe, Bd. 2/1). Basel, Schwabe Verlag, 2007, 24,5 × 17, LXXVIII-349 p., € 63.

Karl Leonhard REINHOLD, *Briefe über die Kantische Philosophie*. Zweyter Band. Hrsg. von Martin BONDELI (Karl Leonhard Reinhold Gesammelte Schriften. Kommentierte Ausgabe, Bd. 2/2). Basel, Schwabe Verlag, 2008, 24,5 × 17, CII-431 p., € 68.

De laatste decennia is het grote historische belang van de wijsgerige geschriften van Karl Leonhard Reinhold steeds duidelijker geworden. Reinhold geldt niet langer als de grote popularisator van Kant, maar als dé belangrijke initiator van de Kantreceptie als zodanig. Zijn *Briefe über die Kantische Philosophie* verschenen voor het eerst in de *Teutsche Merkur* tussen augustus 1786 en september 1787 en waren een sensatie. Wat vaak niet wordt onderkend is het feit dat Kants kritische filosofie voor het verschijnen van deze *Briefe* nauwelijks tot niet is bediscussieerd (afgezien van de recensies van Kants geschriften). Het zijn Reinholds *Briefe* die het stilzwijgen verbreken en de filosofie van Kant op de toenmalige wijsgerige agenda zetten.

Reinhold thematiseert in zijn *Briefe* niet de ingewikkelde technische details van de kritische filosofie, maar legt veeleer de nadruk op het *nut* van Kants nieuwe filosofie, een nut dat vooral in moraalfilosofische en religieuze kwesties gelegen is. Van belang is daarbij de wijze waarop Reinhold de resultaten van Kants filosofie onder de aandacht van een groter geleerd publiek brengt. Hij heeft niet de pretentie de kritische filosofie uit te leggen vanuit haar eigen merites, maar plaatst haar van meet af aan binnen zijn eigen wijsgerige opvattingen. Daarmee bereikt hij een opmerkelijke synthese van zijn eigen, reeds tamelijk scherp uitgekristalliseerde wijsgerige denkbeelden en die van Kant. Reinhold slaagt erin om een beeld van Kants filosofie te ontwerpen dat aanslaat en uitnodigt en waarmee hij de zenuw van de heersende tijdgeest haarscherp weet te treffen. Een hele generatie filosofen ontleent haar belangrijke inzichten in de kantiaanse filosofie aan Reinhold, culminerend in Fichtes *Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre* van 1794/95 en uiteindelijk in Hegels absolute idealisme. Het is inderdaad moeilijk voorstelbaar of en hoe de “supernova”, waar Dieter Henrich van spreekt in verband met de enorme uitbarsting van filosofie en wetenschappen in Duitsland rond 1800, zou hebben plaatsgevonden zonder Reinholds uiterst invloedrijke geschriften tot ongeveer 1794.

Het grote historisch-systematische belang en de niet te overschatten invloed van Reinholds filosofie komt na meer dan 200 jaar eindelijk tot uitdrukking in een eerste editie van diens verzamelde geschriften.⁷ Deze editie is in het leven geroepen

⁷ In 2003 zijn bij Felix Meiner Verlag te Hamburg al Reinholds *Beiträge zur Berichtigung bisheriger Mißverständnisse der Philosophen* door Faustino FABBIANELLI in twee delen verschenen (zie recensie door Karianne MARX, in: *TvF* 67/2005, pp. 365-366). Begin 2010 zal eveneens bij Felix Meiner van ondergetekende Reinholds *Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens* verschijnen. Eerder verscheen Reinholds *Die Hebräischen Mysterien oder die älteste religiöse Freymaurerey*, hrsg. und kommentiert von Jan ASSMANN, Edition Mnemosyne, Neckargemünd, 2001.

door de grote Reinholdkenner Martin Bondeli (Bern). De editie zal volgens het overzicht uiteindelijk twaalf boekdelen omvatten, waarvan een aantal uit meerdere *Teilbände* zal bestaan. Zoals de officiële planning er nu uitziet, zullen niet alle geschriften van Reinhold in deze editie worden opgenomen. Enkele van zijn vroegste voorkantiaanse geschriften ontbreken of zullen maar ten dele worden gepubliceerd; ook de *Verhandlungen über die Grundbegriffe und Grundsätze der Moralität* van 1798 en enkele andere late geschriften blijken te ontbreken. Mogelijk zal nieuw onderzoek de uiteindelijke vorm van de editie nog wijzigen.

De nieuwe editie van Reinholds *Gesammelte Schriften* gaat van start met de belangrijke tweede band *Briefe über die Kantische Philosophie*. Van deze *Briefe* bestaan twee uitgaven: de oorspronkelijke en zo-even genoemde uitgave in acht brieven in de *Teutsche Merkur* (tussen 1786 en 1787) en een tweede, nu twaalf brieven tellende uitgave, in boekvorm gepubliceerd in 1790.⁸ Voor deze boekuitgave heeft Reinhold vele wijzigingen in de oorspronkelijke teksten aangebracht. Deze wijzigingen weerspiegelen enerzijds zijn ontwikkeling tussen 1786 en 1790, maar markeren anderzijds ook de systematische betekenis van de *Briefe* binnen Reinholds systeem, dat zich sinds oktober 1789, met het verschijnen van zijn *Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens*, helder begint uit te kristalliseren. Die *Briefe* kregen al in 1786/7 de functie van een soort 'inleiding' in de kritische filosofie, door haar nut voor het voetlicht te brengen. Dat nut treedt naar voren via een fenomenologische analyse van de tijd en leidt zo als vanzelf naar het nieuwe en hoogste standpunt van de filosofie. Aanvankelijk herkende Reinhold dit standpunt nog in de filosofie van Kant. In 1789 stelt hij dat ook de kritische filosofie een onderbouwing behoeft, die hijzelf met zijn nieuwe voorstellingstheorie in de *Versuch* levert. Daarmee verandert de oorspronkelijke functie van de *Briefe*. Na 1790 leiden de *Briefe* de lezer naar het standpunt van Reinholds eigen filosofie. Na het verschijnen van de eerste band van de *Briefe* wijzigde dit standpunt van een voorstellingstheorie in 'Elementarphilosophie'.

De nieuwe editie is gebaseerd op de uitgave van de *Briefe* in boekvorm (1790). Het tekstkritisch apparaat geeft de wijzigingen ten opzichte van de *Merkur*-editie. Nagenoeg alle materiaal waarmee Reinhold de boekuitgave van de *Briefe* heeft uitgebreid, is gerecycleerd en dus al eerder verschenen. Ook hier geeft het tekstkritisch apparaat de tekstwijzigingen ten opzichte van de eerdere publicaties. Hoewel men, gezien de enorme werkings- en wervingskracht van de oorspronkelijke *Merkur-Briefe*, daarvan een afzonderlijke uitgave zou wensen, is deze werkwijze een acceptabel compromis.

⁸ In 1789 en 1790 zijn ook twee illegale roafdrukken van de oorspronkelijke *Merkur*-editie van de *Briefe* verschenen, wat nog eens onderstreept hoe enorm de invloed van de *Briefe* in die tijd was: *Briefe über die Kantische Philosophie, von Hn. Karl Leonhard Reinhold, Rath, und Professor der Philosophie zu Jena. Zum Gebrauch und Nutzen für Freunde der Kantischen Philosophie gesammelt*, Heinrich Valentin Bender, Mannheim, 1789; en zonder vermelding van auteur: *Auswahl der besten Aufsätze über die Kantische Philosophie*, Frankfurth und Leipzig, 1790. Deze roafdrukken en de daarmee misgelopen inkomsten hebben Reinhold haast doen maken met zijn eigen, hier besproken boekuitgave.

In 1792 verschijnt een tweede deel van de *Briefe* met eveneens twaalf brieven. Veel van het hier gepubliceerde materiaal is tussen 1791 en 1792 al elders verschenen en voor deze editie opnieuw samengesteld, uitgebreid en/of herzien. Centraal in dit deel staan niet meer de moraaltheologische en psychologische thema's van het eerste deel, maar moraal- en rechtsfilosofische kwesties die — net zoals in het eerste deel — met historische excursies zijn geardeerd. De in deze band te berde gebrachte kwesties staan in nauwe verbinding met Reinholds denken over een praktisch fundament van de in ontwikkeling zijnde 'Elementarphilosophie'.

De nieuwe editie gaat uit van de originele Duitse tekst (zonder moderniseringsen). De marge vermeldt de originele paginanummers (helaas niet voor de uitgave van de *Briefe* in de *Teutsche Merkur*, waarvoor een concordantie nuttig was geweest). Aan beide *Teilbände* gaat een uitvoerige 'inleiding' door Martin Bondeli vooraf. De inhoud wordt ontsloten door een zeer uitvoerig en voortreffelijk commentaar.

De impact die vooral de *Briefe* op het Kantdebat van de late jaren 80 en vroege jaren 90 van de 18e eeuw hebben gehad, is nog steeds onvoldoende onderzocht. Het gangbare beeld betreffende de wijsgerige relatie tussen Reinhold en Kant is zeker toe aan een grondige revisie.⁹ Deze moderne editie van Reinholds werken zal voor het Reinhold- en idealismeonderzoek een grote stimulans betekenen. De uitgave is zonder twijfel fundamenteel voor de bestudering van de historische ontwikkeling van het vroege kantianisme, waarvoor het eerste deel van de *Briefe* een sleutelrol vervult. Vanwege het belang van Reinhold voor het vroege Duitse idealisme mogen Reinholds *Gesammelte Schriften* in geen enkele wijsgerige bibliotheek ontbreken. De mooie en zeer verzorgd uitgegeven editie is tevens schappelijk geprijsd, zodat Reinholds werken ook voor de gewone filosoof bereikbaar zijn.

Ernst-Otto ONNASCH

Johann Gottlieb FICHTE, *Nachgelassene Schriften 1813*. Hrsg. von Erich FUCHS, Hans Georg von MANZ, Ives RADRIZZANI, Peter K. SCHNEIDER, Martin SIEGEL und Günther ZÖLLER. Unter Mitwirkung von Günter MECKENSTOCK und Erich RUFF (J.G. Fichte-Gesamtausgabe, Reihe II: Nachgelassene Schriften, Bd. 15). Stuttgart (Bad Canstatt), Frommann-Holzboog, 2009, 27 × 22, IX-471 p., € 291.

De uitgave van Fichtes schriftelijke nalatenschap nadert haar voleinding. In dit voorlaatste deel, met geschriften uit 1813, duiken enkele verrassingen op. Onbekend waren de teksten die hier onder de noodtitels *Auseinandersetzung* en *Entscheidende Berathschlagung* zijn opgenomen. Een later geschreven *Diarium* had de geïnformeerde lezer uit de kring rond de editie wel horen vernoemen in vroegere

⁹ Van Karianne Marx is over deze thematiek een dissertatieonderzoek met opmerkelijke nieuwe inzichten afgesloten dat in het kader van het door NWO gesubsidieerde VIDI-project van ondergetekende tot stand is gekomen. Zie K. MARX, *The Usefulness of the Kantian Philosophy. How Karl Leonhard Reinhold's Commitment to Enlightenment Influenced his Reception of Kant*, Amsterdam (diss.), 2010.